

İNSAN SORUMLULUĞU VE FİİLLERİNE ETKİSİ BAĞLAMINDA SABIR VE TEVEKKÜL KAVRAMLARI

Berat Sarıkaya*
Zeynep Şeren**

Özet

Arap toplumunun yaşadığı coğrafyaya indirilmiş olan Kur'an, doğal olarak o toplumun dilini kullanmıştır. Bazı kavramlar toplumda kullanıldığı biçimde Kur'an'da yer bulurken, bazılarında da yeni anlamlar yüklenmiştir. Tevhid dini olan İslam'ın mesajı bu Kur'anî kavramlar etrafında şekillenmiştir. Ancak tarihi süreç içerisinde bazı kavramlar aslî anlamlarından uzaklaşmışlardır. Sabır ve tevekkül kavramları da bu kavramlardandır. Bu iki kavramın yanlış anlaşılması, insanı atalete ve çaresizliğe sürüklemiştir. Bunun sonucunda insanların bir kısmı cibrî bir kader anlayışına sahip olarak çalışmayı, gayreti ve zorluklarla mücadele etmeyi terk etmişler, zulme rıza göstermeyi, haksızlığa boyun eğmeyi ve miskinliği tercih etmişlerdir. Bu çalışma, anlam kaymasına uğrayarak insanların kendi irade ve sorumluluklarını bir kenara bırakmalarına sebep olan sabır ve tevekkül kavramlarının aslî anlamlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sabır, tevekkül, iman, tevhid, sorumluluk

THE EFFECT of THE CONCEPTS of PATIENCE AND CONFIDENCE ON HUMAN RESPONSIBILITY AND THEIR ACTIONS

Abstract

The Qur'an has been sent down to the region where the Arab society lived, has naturally used the language of that community. While some concepts have been used in the Qur'an just as in the society, some others have had new meanings. The message of Islam, the religion of Tawheed, has been shaped around these Qur'anic concepts. However, in the historical process, some concepts have moved away from their original meanings by semantic shift. The concepts of patience and confidence are also these concepts. The misunderstanding of these two concepts has dragged the human being to indolence and helplessness. As a result of this, some of the people with an consideration of a fatalistic destiny, have abandoned their ability to work, effort and struggle with difficulties. They preferred to accept the persecution, to submit the injustice and to indolence. This study aims to determine the essential meanings of the concepts of patience and confidence that causes people to leave their will and responsibilities by semantic shift.

Key Words: Patience, confidence, faith, tawheed, responsibility

* Yrd. Doç. Dr., Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD,
(beratsarikaya@gumushane.edu.tr)

** Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi,
(pedaliza07@yandex.com)

Giriş

İnsanlar iletişimlerini kelimeler ve kavramlar ile gerçekleştirirler. Her türlü ihtiyaç, duygu ve düşünce kavramlarla aktarılır. Bu kavramlara yüklenen anlamlar fert ve toplumun zihniyetine yön verir. Zamanla kavramlarda anlam kaymaları gözlenebilir. İnanç ve düşünceye dair kavramlarda oluşabilecek bu tür anlam değişmelerini önlemek için o kavramların aslı kaynaklarına dönülmesi ve doğru anlamın tespit edilmesi gerekmektedir. İslamî kavramlar söz konusu olduğunda, ilâhî bir kaynak olan Kur'an-ı Kerîm, özellikle din ve inançla alakalı kavramlarda temel başvuru kaynağıdır. Çünkü onda hem uhrevî hem dünyevî hayata dair birçok kavramın temeli ve yaşanması gereken hayatın yol haritası bulunmaktadır. Zira kavramlara yüklenen anlamlar, eğer Kur'an ile test edilmezlerse zihniyet planında birey ve toplumların hayata, dünyaya ve dine bakışlarını etkileyerek sapkın yönlere kaymaları kaçınılmaz olacaktır.

Sabır ve tevekkül kavramları da bilhassa kader konusu söz konusu olduğunda yanlış yorumlanabilen kavramlardandır. Sabır ve tevekkül kavramlarının yanlış anlaşılması insanları atalete, uyuşukluğa ve yanlış yaşanan bir inanca sürükleyebilmektedir. Çalışmamızın amacı, öncelikle bu kavramların Kur'an'da ifadesini bulan anlamlarını tespit ederek günümüzdeki sabır ve tevekkül anlayışları arasındaki farklılığı ve yanlışlığı ortaya koymaktır. Anlam itibarıyla birbirinden farklı olan iki kavramı ele almamızın nedeni, inanç noktasında ortaya koyduğu sonuçlar açısından benzerlik göstermeleridir. Her iki kavramın da imanî yönünün bulunması ve kalbe ait fiiller olması bu kavramların doğru şekilde anlaşılıp yaşanmasını önemli kılmaktadır. Bu nedenle öncelikle kavramların gerçek anlamlarını daha sonra da oluşan yeni anlamların sebep ve sonuçlarını ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken bağlantıları olduğunu düşündüğümüz tevhid, kader, ecel ve dua ile irtibatlarına değineceğiz.

1. Sabır ve Tevekkül Kavramları

a. Sabır

Sabır, sözlükte “engellemek, hapsedmek” anlamlarına gelen, “sabr” kökünden türemiş bir kelimedir. “Sabera nefsehü” ifadesi, nefsin menetti, hapsedti, kendisini bir şeyden alıkoydu manasına gelir.¹ “Nefsi, aklın ve şeriâtın gerektirdiği şekilde, kendisinde alıkonması gereken şeylerden hapsedip alıkoyma, kendine hâkim olmak.”² ifadeleriyle de tanımlanan sabır, genel anlamda başa gelen kaza, bela ve musibetlere, her türlü sıkıntılara tahammül ederek katlanmak ve içinde bulunduğu durumdan şikâyetçi olmamak,³ ayrıca olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet olarak açıklanabilir.⁴ Tasavvufi eserlerde bu

¹ Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), Dâru Sâdir, Beyrut 1414 h., c. IV, s. 438.

² Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, (thk.: Safvan Adnan ed-Dâvudî), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412 h., s. 474

³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmid-Dîn*, (I-IV), (trc.: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 2002, c. IV, s. 119-123; Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 323, 324.

⁴ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)*, c. XXXV, s. 337.

kavramın elem, sıkıntı ve belalara sızlanmayı terk etmenin yanında nefse haz veren şeylerden de uzaklaşmak olarak tarif edildiği görülmektedir. Tasavvufta bir "makam" ismi olan bu kavram ayrıca bir ahlak terimidir. Kulun iradî fiillerinde, birde kulun iradesi dışındaki bela ve musibet anında olmak üzere iki çeşit olarak açıklanmaktadır.⁵

Kuşeyrî, *Risâle'*inde sabrın çeşitli kısımlarını şöyle açıklar: "Kulun, iradesi ile kazandığı şeylere gösterdiği sabır, iradesi haricinde olan şeylere gösterdiği sabır, Allah Teâlâ'nın emrini yerine getirmede gösterdiği sabır ve nehyettiğinden uzak kalmada gösterdiği sabır."⁶ Fahreddin Râzî'ye göre sabır, bedene güç şeyleri yüklemek ve bunlara katlanmak anlamına gelen bedenî sabır ve nefsi şehvet gereği arzu duyulan şeylerden alıkoymakla gerçekleşen manevî sabır olmak üzere iki kısımdır. Ona göre manevi sabır, cinsi arzulara karşı olursa *iffet*, bir musibete karşı olursa *sabr*, bolluk içinde yaşamaya karşı olursa *zühd*, savaşın sıkıntılarına karşı olursa *şecaat*, öfke ve kızgınlığı bastırma hususunda olursa *hilm*, sır saklama konusunda olursa *kitmân-ı nefis*, malın ve servetin azlığına karşı olursa *kanaat*, zenginlik hususunda olursa kendine *hâkim olma* gibi değişik isimler alır.⁷

Mâturîdî, "Sabır, kaybettiği şeyden ötürü nefsi sızlanmaktan alıkoymaktır. Zaten kaybolanın tamamı Allah'a ait olup insanlar nezdinde emanet konumundadır."⁸ demek suretiyle insana emanet olarak verilen hiçbir şeyin kalıcı olmadığı ve gerçekte her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunu belirtir. Gazâlî'ye göre, sabır yalnız insana mahsustur. Hayvanlarda düşünülmez, çünkü onlar noksanıdır. Meleklerde düşünülmez, çünkü onlar kâmilidir.⁹ O, şehvî arzuları terk etmenin de bir amel olduğunu söyler. Bu ameli meydana getiren kuvvet ise sabırdır. Demek ki sabır, şehvete zorlayan kuvvet karşısında dinin icaplarını yerine getirmekte gösterilen dayanışmadan ibarettir.¹⁰

Kur'an'da yüzü aşkın ayette geçen bu kavram, direnme, karşı koyma, yılmama, dayanma, inancının mücadelesini vermede her türlü zorluğa ve zulme katlanma, başa gelen acı ve kötü olaylara karşı dayanma ve umutsuzluğa (ye'se) düşmeme, zorluklar karşısında Allah rızasını gözetme, ibadetlerde sebat etme anlamlarında kullanılmıştır.

Allah, insana verilen sorumluluğu hatırlatarak tüm kullarını verdiği nimetlerle beraber yoksulluk, ölüm, açlık, savaş, ekinlerinin kaybı gibi birçok musibetle de imtihan edeceğini bildirir. "Biz sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile mutlaka imtihan edeceğiz. Sabredenlere müjdele."¹¹ "Yemin olsun ki, mallarınız ve canlarınız hususunda mutlaka imtihan edileceksiniz... Sabreder, takvaya sarılırsanız işte bu, iş ve oluşların en zorlularındandır."¹² Arkasından kulun bu

⁵ H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2013, s. 170.

⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 324.

⁷ Fahrüddin Muhammed b. Ömer el-Huseyn b. Ali er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb et-Tefsîrî'l-Kebîr*, (I-XXXII), Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1420 h., c. IV, s. 130, 131.

⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, (I-XVII), (thk.: Bekir Topaloğlu), Mizan Yayınları, İstanbul 2005, c. I, s. 283.

⁹ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 119.

¹⁰ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 120.

¹¹ Bakara, 2/155.

¹² Âli-İmrân, 3/186.

konudaki sabrını överek onlara sabırlarının karşılığında vereceği ecirlerden bahseder. “Bugün ben onlara, sabrettiklerinin karşılığını verdim; onlar, hakikaten muratlarına erenlerdir.”¹³ Sabrı cemil olanı övüp yardımını vaad ederken, sabır konusunda dirayetsiz olanı yerer, hüsrana uğramış kabul eder. “Girin oraya, ister sabredin ister etmeyin artık sizin için birdir. Siz hep yaptıklarınıza göre cezalandırılacaksınız” (denilecek).¹⁴ Putperest düşmanlarının aşağılamalarına katlanan Müslümanları sabretmelerinin mükâfatı olarak ebedi kurtuluşa ulaştıracağını, sabrın kaynağının kendi ihsanı olduğunu, sabredenleri sevdiğini bildirir. “Allah, şüphesiz ki sabredenleri sever.”¹⁵ Örnek sabır davranışlarını peygamber kıssalarıyla bizlere haber verir. “Musa, kavmine dedi ki: “Allah’ın yardımını ve lütfunu isteyin ve sabır gösterin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah’ındır. Kullarından dilediğini ona mirasçı kılar. Sonunda kurtuluş müttakilerindir.”¹⁶

Kur’an’da sabrın karşıt anlamlısı olarak İbrahim suresi 21. ayette geçen *cez’* (telaş, kaygı, yakınma) terimi kullanılmaktadır. *Sabır* aklın, *cez’* ise acizliğin ifadesi sayılmıştır.¹⁷ Sabırlı, akıllı ve ağır başlı anlamındaki *hilm* kökünden türemiş olan Allah’ın halim sıfatı *sabır* kelimesiyle anlam ilişkisi içindedir. Kur’an’da on bir yerde geçen bu kelime “günah işleyenlerin hemen cezalandırılmayıp mühlet verildiği, iyiliklerin ise misliyle karşılandığı” anlamı ile ifade edilmektedir.¹⁸ Bu bağlamda istediği her şeyi yapabilme kudreti olan kişinin, bunu dizginlemesi yani sabırlı davranması *hilm* sıfatının tecellisi sayılmaktadır. Fakat *hilm* sabırdan daha ileri bir tahammül ve hoşgörü barındırır. Bu kavram içerisinde *hoşgörü*, *sabır*, *akıl* ve *aftan* oluşan dört erdem birlikte bulunmaktadır.¹⁹ Başa gelen sıkıntılara sabrın, aynı zamanda Allah’ın takdirine rızayı da ortaya koyduğu ve sabır kavramının *rıza* ile de anlamca yakın olduğu söylenebilir. Sözlük anlamı olarak “hoşnut ve memnun olmak”²⁰ manasına gelen *rıza*; hem kulun sabrına müteallik olan olaylara karşı rızayı hem de “Rabbinin rızasına ermek için sabret.”²¹ buyruğunca Allah’ın kulunun sabrına yönelik hoşnutluğunu ifade eder.

Sabır, belalar sonucunda ortaya çıkması gereken bir tavır olduğu gibi (belalara karşı sabır), ibadetin devamında da (taatte sabır), günahlara karşı sebatta da devreye girmektedir. En zorlu sabır sınavlarının muhatapları da peygamberler olmuştur.

Sabır hadislerde; kişiyi telaşla, düşünmeden yapılan yanlış işlerden koruması bakımından “*Sabır aydınlıktır.*”²² terimiyle ifade edilmiştir. Peygamberimiz başa gelmesi istenilmeyen bir durumdan kurtulmak için dua edilmesi ve sabrın elden bırakılmamasını öğütlemiştir. Çocuğu ölen bir kadına

¹³ Mü’minûn, 23/111.

¹⁴ Tûr, 52/16.

¹⁵ Âli-İmrân, 3/146.

¹⁶ A’raf, 7/128.

¹⁷ Çağrıncı, “Sabır”, s. 337.

¹⁸ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s. 111.

¹⁹ Çağrıncı, “Sabır”, s. 339.

²⁰ Topaloğlu ve Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 263.

²¹ Müddessir, 74/7.

²² Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, (I-V), (thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut tsz., Tahâret , 1.

sabrı tavsiye etmiş, kadının olumsuz tutumu karşısında sabrın ilk bela anındaki metanet olduğunu vurgulamış,²³ Allah'tan sabır dileyenin duasını afiyet dilemesi şeklinde değiştirmesini, zira sabrın imtihan edilmeyi dilemek olduğunu²⁴ belirtmiştir. Siyahi bir kadına işaret ederek gösteren Peygamberimiz, "Cennet ehlinden bir kadın görmek isteyen ona baksın." diyerek, kadının sara hastası olduğunu ve şifa yerine daha hayırlı gördüğü cennet karşılığındaki sabrı kabul ettiğini²⁵ belirterek kadını övmüştür.

Sabrın en büyük örneğini Hz. Muhammed göstermiştir. İslam'ı insanlara ulaştırıp tüm cihana yayabilmek için kimsenin katlanamayacağı eziyetlere on üç yıl boyunca katlanmış, her konuda olduğu gibi bu konuda da en güzel örneği kendisi göstermiştir. Dayanma noktasının sınırına dayandığında ise diğer peygamberlerin çektiği sıkıntılar ve bu sıkıntılara gösterdikleri sabırları hatırlatılarak²⁶ gönlü teskin edilmiştir. Zira Peygamber efendimiz de dâhil olmak üzere tüm peygamberler tebliğ görevi ile yükümlüydüler. Bu görev büyük bir sabır ve kararlılığı gerekli kılmaktaydı. Muhataplarının körü körüne bağlı oldukları düşünce, inanç ve tutumlarını değiştirmeyi hedefleyen peygamberlerin, bu değişimi gerçekleştirebilmek için büyük bir mücadele ruhuna sahip olmaları gerekmektedir. Tüm peygamberlerin gösterdiği yüksek sabır da sahip oldukları mücadele ruhundan dolayıdır. Allah sabrın bu meşakkatini bildiği için sabrın güzelce yapılmasını istemiştir.²⁷ Tebliğ görevinin bilincinde olan peygamberler kişiyi ruhen çökertip görevini yerine getirmeyi terk ettirecek olan bu baskılara dayanmış, güzel bir sabır ve azimle karşılık vermişlerdir.

b. Tevekkül

Tevekkül, teslim olmak, işi birine tevdi etmek, iktifa etmek anlamlarına gelen "vekele"den türetilmiş bir mastar olup²⁸ birinin işini üstüne alma, işini birine havale etme; her türlü sebebe başvurduktan sonra kadere razı olup sonucu Allah'tan bekleme" manalarına gelir.²⁹ Falan zat işine falanı tevki etti, işini ona havale etti ve ona güvendi denir. Kime vekâlet verdi ise ona vekil, vekâlet verene de müvekkil denir.³⁰ Tevekkül tanımının yer aldığı kaynaklardan ortaya çıkan tevekkül anlayışı, kişinin herhangi bir iş hakkında, elde etmek istediği amaca ulaşmak için âdeten üzerine düşen her türlü gayreti gösterip gerekli tedbirleri aldıktan sonra ötesini Allah'a bırakmasıdır.³¹

Çalışmak tevekküle aykırı değildir. Çünkü çalışmak bedeni bir eylemdir. Tevekkül ise kalbe ait bir eylemdir. Zahirde hareketle meşgul olmak, tedbir ve

²³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (I-IX), (thk.: Muhammed Zühreir b. Nâsir), Dâr-u Tavki'n-Necât, Beyrut 2001, Cenâiz, 32, 42; Müslim, Cenâiz, 8.

²⁴ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, (I-VI), (thk.: Beşşâr Avvâd Mâruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, Da'vât, 94.

²⁵ Buhârî, Merdâ, 6, Müslim, Birr, 14.

²⁶ Ahkâf, 46/33.

²⁷ Meâric, 70/5.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XI, s. 734.

²⁹ Topaloğlu ve Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 320.

³⁰ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 475.

³¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 303; Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 479, 480; Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, (*Tasavvufun Esasları*), (trc.: H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz), Erkam Yayınları, İstanbul 1989, s. 622.

sebebe tevessül ile çalışmak kalpteki tevekküle zıt değildir.³² Tevekkül, tevhide ve Allah'ın lütuf ve ihsanının pek çok olduğuna iman etmekle hâsıl olur.³³ Allah'ın âdetleri olan sebeplere yapışmak, ancak eline geçeni Allah'tan bilmek gerekir.³⁴

Tevekkülün tanımında yer alan “işin sonucunun Allah'a havale edilmesi” ile aslında anlamca *tefviz* açıklanmıştır denilebilir. Çünkü *tefviz*; bir işi başkasına vermek, havale etmek ve o işte onu yetkili kılmak anlamındadır. Bu nedenle aslında *tefviz* olan anlam tevekkülle iç içe anlaşılmaktadır. Bir diğer anlam yakınlığı olan kelime ise teslimiyettir. Teslimiyet Allah'ın takdirine razı olmak demektir. Bu iki kelimenin birbirlerine yakınlıkları tasavvuf âlimlerinin bu şekildeki kullanımı dolayısıyladır. Sözlüklerdeki tevekkülün “her şeyi Allah'a bırakma, kadere boyun eğme” tanımının da bu algıyı oluşturmada katkısı büyüktür. “Kulun ilahi iradeye kayıtsız şartsız teslim olması” demek olan tevekkül, teslimiyet kavramının iç güdümlü dindarlığı ifade eden boyutuyla tamamen örtüşmektedir. Fakat özellikle tasavvuf literatüründe tevekkül daha çok kullanılmış, teslimiyet daha ziyade tevekkül içerisinde işlenmiştir.³⁵ Öyle ki teslimiyet, tevekkülün bir derecesi olarak da telakki edilerek mütevekkilin; tevekkül, teslim ve tefvizden oluşan üç derecesi olduğu kabul edilmiştir.³⁶ Tevekkül hali teslimiyetten sonra oluşan bir durumdur. Zira insan, ancak bir otoriteye bütün kalbiyle bağlanıp teslim olduktan sonra, bütün işlerini ona havale edip vekil tayin edebilir.

Kur'an'ı Kerim'de tevekkül ile alakalı bir tanım olmamakla birlikte hangi durumlarda tevekkül edileceği konusunda bilgi verilmiştir. Bu ayetlerin bir kısmında peygamberlerin inkârcılara kefil olmadığı, onların yaptıklarından sorumlu tutulmayacağı,³⁷ bir kısmında da inkârcıların ahirette kendilerini savunacak bir vekillerinin bulunmayacağı³⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Bir âyette Allah tarafından inkârcı Kureyş kabilesinin yerine inkâra sapmayan başka bir topluluğun getirilmesi,³⁹ diğer bir ayette ölüm meleğine can alma görevinin verilmesi⁴⁰ “tevkîl” kavramıyla ifade edilmiştir.⁴¹ Özellikle tevekkülün tanımına kaynaklık eden âyet: “*Sen (o zaman), sırf Allah'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davranırdın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık onları sen başışla, onlar için Allah'tan mağfiret dile. (Yapacağın) işlerde onlara danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan. Muhakkak ki Allah kendine dayanıp güvenenleri sever.*”⁴² âyetidir. Mâtürîdî'ye göre bu ayet, gerçekte emir ifade etmektedir. “Ey

³² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 303; Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 475; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, (trc.: A. Faruk Meyan), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, s. 737.

³³ Gazâlî, *Kimyâ*, s. 737.

³⁴ Gazâlî, *Kimyâ*, s. 739.

³⁵ Faruk Karaca, “Dilimizde Dini İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XIV, Erzurum 1999, s. 238.

³⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf*, s. 173.

³⁷ En'am, 6/66, 107; Yûnus, 10/108; Zümer, 39/41; Furkan, 25/43.

³⁸ Nîsâ, 4/109.

³⁹ En'am, 6/89.

⁴⁰ Secde, 32/11.

⁴¹ Mustafa Çağrırcı, “Tevekkül”, *TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)*, c. XLI, s. 1.

⁴² Âl-i İmrân, 3/159.

müminler Allah'a güvenin" demektir.⁴³ Âyette peygambere toplumu ilgilendiren işlerde istişare etmesi, kendisi sevmese dahi topluca alınan karara uyma konusunda tereddüt etmeyip Allah'a güvenmesi öğütlenmiştir. Bir işi yaparken, gerekli olan çalışma ve şartları yerine getirdikten sonra, yapılabilecek her türlü iş son bulduğunda tevekkül etmek gerekir. Tevekkülün sonrası ise rızadır.

Kur'an'da tevekkül konusunun işlendiği âyetlerde, inanmayanlara karşı tevhid mücadelesinde, "Allah'ın, peygamberlerden tevekkül etmelerini istemesi; korkmadan vahye uymaları ve tebliğ konusunda kimseden çekinmemeleri, yalnızca Allah'ın yardımı ve desteğiyle başarıya ulaşabileceklerini bilmeleri gerektiği"⁴⁴ bağlamında zikredildiği görülmektedir.⁴⁵ Müşriklere karşı, Allah'a güvenerek mücadele etme ve dine bağlılığa devam etme; "O Muhacirler, müşriklerin eziyetlerine sabredenler ve Rablerine tevekkül edenlerdir."⁴⁶ Bir tevhid ilkesi olarak inananların yalnız Allah'a tevekkül etmeleri; "Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, âyetleri okunduğu zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler."⁴⁷ Allah'a tevekkül edilirse başarıya ulaşabileceği; "Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, artık ondan sonra size kim yardım edebilir? Müminler ancak Allah'a güvenip dayansınlar."⁴⁸ âyetleri, Kur'an'da geçen tevekkülle ilgili âyetlerin genel tasnifi olarak kabul edilebilir.

Peygamber Efendimizin hadislerinde de tevekkül kavramının yer aldığını ve tevekkülün nasıl olması gerektiği ile ilgili açıklamaların olduğunu görmekteyiz. Hz. Ömer, Rasulullah'tan şöyle işittiğini söylemiştir: "Eğer siz Allah'a nasıl tevekkül etmek lazımsa öyle tevekkül etseniz; açlıktan karınları çekilmiş olduğu halde sabahleyin yuvalarından çıkan ve akşamları karınları doymuş olarak yuvalarına dönen kuşlara rızık verdiği gibi hiç şüphesiz size de rızık verir." ⁴⁹ Peygamberimiz devesini bağlamadan bırakıp yanına gelen kişiyi uyararak "deveni bağla sonra Allah'a tevekkül et" buyurmuş,⁵⁰ tevekkül için önce sebeplerin yerine getirilmesi, sonra sebeplerin sahibine işin havale edilmesini uygun görmüştür. Tevekkül gayret ve çalışma olmadan düşünülemez. Nitekim peygamberler çalışmayı bırakmamış, çalışmadan tevekkül yoluna gitmemişlerdir. Peygamberlerin hayatları incelendiğinde, onların hayatlarının sürekli bir mücadele içinde geçtiği görülecektir. Peygamber olmakla birlikte kul olarak üzerlerine düşen görevleri yapmışlardır. Örneğin Peygamber Efendimiz, Hz. Ebu Bekir ile hicret ederken, kendilerini takip edenlerden saklanmak için mağaraya sığınmış ve kendi üzerine düşen tedbiri almıştır.

Gerçek bir tevekkülün oluşması için şu şartların önceden yerine getirilmesi gerekir; Allah'ın birliğine, kudretine ve her şeyden münezzeh olduğuna inanıp güvenmek. Tevekkül ettiği iş hususunda beşer planında yapılması ve

⁴³ Mâturîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 460.

⁴⁴ Ahzab, 33/1-3.

⁴⁵ Mirza Tokpınar, *Hangi Doğru Tevekkül-Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*, Kitabı Yayınları, İstanbul 2010, s. 68.

⁴⁶ Nahl, 16/42.

⁴⁷ Enfal, 8/2.

⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/160.

⁴⁹ Tirmizî, Zühd, 35.

⁵⁰ Tirmizî, Kıyamet, 60.

tamamlanması gereken bütün sebepleri Allah'ın emirlerine uygun olarak yerine getirip hazırlamak. Gerçek manada şartlarını hazırladığı iş hakkında yaptığı tevekkül için Allah'a sığınarak sadece sarf ettiği gücünün karşılığı oranında bir beklenti içerisinde bulunmak ve ele geçene kanaat etmek. Tam bir azim ve irade ile başladığı işi, gerekli tedbirleri alınmış olarak devam ettirirken, "Allah bize yardımcı olacak ve bizi muvaffak kılacaktır." diyerek inancını muhafaza etmek. Tevekkülden sonra elde edilen şeyin kaza ve kadere uygun olduğuna inanmak. Sebepleri önceden hazırlanan bu tevekkülün karşılığında verilen nimetlere, beklentilerimize uygun olsun olmasın şükretmek, verilmediği takdirde de sabretmek.⁵¹

2. Sabır ve Tevekkül Arasındaki İlişki

İki kavram arasındaki ilişki inanç noktasında birleşmeleri ve aralarında öncelik- sonralık bulunması, kalbe ait fiiller olmaları, ayrıca her iki kavramın da ahlakî özellik taşımasından kaynaklanmaktadır.

Tevekkülün nimetlerini elde etmenin yolu sabretmekten geçer. Zira sabır şuuruna varan kimse, musibetlerden, ıstıraplardan ve gecikmelerden etkilenmez. Aksine kişi, bela ve sıkıntılara sabretmekle kaza ve kadere razı olur. Tevekkül ve sabır iman ile bağlantısı olan önemli iki unsurdur. Biri olmadan diğersinin mutluluğu elde edilemez. Tevekkül ve teslimiyet çizgisinin üzerinde sabır bulunmaktadır. Çünkü tevekkül eden kişi işin sonucuna razı olduğu gibi, sabreden kişi de karşılaştığı sıkıntılardan dolayı şikâyeti terk etmektedir. İnsan için sabır aynı zamanda tevekküle doğru yönelen bir ibadet hükmündedir.⁵²

Sabır; imanda temel bir duyguyu ifade eden güvenle irtibatlıdır. Müminlerin belli şartlar altında gösterdiği sabır, onun güveninin ölçüsü sayılır. Sabır Allah'a beslenen hakiki inanışın, imanın, esaslı bir cephesini yansıtır.⁵³ Tevekkül de aynı şekilde Allah ile kul arasındaki güvenin iman noktasındaki yerini belirler. En basit ifadesiyle tevekkülün sözlük anlamındaki vekil tayini bile bunu ortaya koymaya yeterlidir. Çünkü vekile olan güven dolayısıyla vekâlet verilir, vekilde her hangi bir kusur ya da olumsuz bir yön bulunması bu vekâlete izin verilmeyecektir. Vekil; kendisine tam bir teslimiyetle güvenilen demektir, güvenin olmadığı yerde tevekkülden söz edilemez.⁵⁴

Tevekkül kendi eksiklik ve sınırlılıklarının farkında olan kulun aczini görerek Allah'a sığınması, bütün güç ve kudret sahibi olanın yalnızca Hak Teâlâ olduğunu bilerek ve her konuda ona güvenerek, onun takdirine güzellekle rıza ve teslimiyet gösterip gereğince kulluğu yapmasıdır. Allah'tan başka tevekkül edilecek kimse yoktur.⁵⁵

⁵¹ Fikret Karaman, "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 1996, sayı: I, s. 70.

⁵² Karaman, "Tevekkül İnancı Üzerine", s. 85, 86.

⁵³ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev.: Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2013, s. 149.

⁵⁴ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013, s. 108.

⁵⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad.: İsmail Karaçam ve diğerleri), İstanbul 2011, c. IV, s. 2566.

Savaş gibi ölüm korkusunun şiddetli hissedildiği; hayati tehlikelerin olduğu, zor şartların aşılması gerektiği durumlarda da müminin imanı sabırla güçlenir. Müminin sahip olduğu bu sabır, durumunu Allah'a arz etmesine, bulunduğu olumsuz durumların geçmesi için rabbine dua etmesine mani bir hal olarak görülmemelidir.⁵⁶ Nahl suresi 42 ve Ankebût suresi 59. âyetlerde⁵⁷ Allah Teâlâ, müminlerin sahip olması gereken özelliklerini belirtirken sabır ve tevekkülü birlikte zikretmiştir. Çünkü zaman geçmiş, hal ve istikbal olmak üzere üçe ayrılır. Ancak geçmişi yeniden elde etmek mümkün değildir. Hale uygun olansa sabırdır, bir de gelecek var ki, buna uygun olan da tevekküldür. Kişi kendisine o anda isabet eden eziyetlere karşı sabreder, gelecekte olan şeyler hususunda da tevekkül eder.⁵⁸ Âyetlerden, sabır ve tevekkülün birbirleriyle ilişkili olduğu, tevekkülün ön şartı olarak sabrın zikredildiği sonucu çıkarılabilir. İnsan karşılaştığı sıkıntıları sabır ve tevekkül ile kendisinden uzaklaştırabilir. Yani kişi, karşılaştığı sıkıntılara karşı isyan etmeden, sabırla Allah'tan yardım istemeli ve sadece O'na güvenmelidir.

Her iki kavramda da kulun aciziyetini itiraf, bir ve yüce varlık karşısında noksanlığının farkındalığı ve yüce yaratıcıya sonsuz bir güven ile inanma, ona dayanma vardır. Bu bağlılık ve inanç asla kadere boyun eğmek, pasif ve miskince el açıp beklemek, "yapabileceğim bir şey yok" düşüncesinin ortaya çıkardığı bir boş vermişlik değil, tam aksine inananını güçlü ve gayretli kılan bir bağlanmadır. Övülen ve tavsiye edilen sabır ve tevekkül, iman ve salih amel ile hak ve hayır yolunda olmalıdır. Zira Kur'an'da birçok âyet bunu öğütlemektedir.

*"Rablerinin rızasını kazanmak arzusuyla sabrederler ve namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açıkça Allah yolunda harcarlar ve çirkinlikleri güzelliklerle yok ederler. İşte bunlar, bu hayatın akabeti kendilerinin olacak olanlardır."*⁵⁹

*"(Andolsun ki), Allah bizi ondan (kâfirlikten) kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah'a karşı iftira etmiş oluruz. Rabbimiz Allah'ın dilemesi hali müstesna geri dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız..."*⁶⁰ Âyetler, sabır ve tevekkül kavramlarını inananların bir fiili olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla her iki kavramın da imanun ve inananın açık bir vasfı olarak Kur'an'da zikredildiğini söyleyebiliriz.

3. İtikadî Terim Olarak Sabır ve Tevekkül

a. Tevhid ve İman İle Olan Bağlantıları

Tevhid, sözlükte birmek, bir şeyin tek olduğu hakkında hüküm vermek, bir olduğuna inanmak,⁶¹ Allah'ı birmek, hiçbir şekilde ortağı olmadığını kabul etmek demektir. Şirkin hâkim olduğu bir ortamda nâzil olan Kur'an-ı Kerim'in en temel tezi, evrensel İslam öğretisinin ve vahiy geleneğinin temeli olan "Allah'ın Birliği" (Tevhid) ilkesidir. Tevekkül kavramı tevhid ile çok yakın irtibatı olan

⁵⁶ Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, s. 106.

⁵⁷ "Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir."

⁵⁸ Râzî, *Tefsir*, c. XXV, s. 71.

⁵⁹ Ra'd, 13/22.

⁶⁰ A'raf, 7/89.

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. III, s. 446, 453; Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1305 h., c. II, s. 48.

kavramlardandır. Nitekim Ra'd suresi 30. âyette tevekkülün tevhid inancına yönelik taalluku zikredilmiştir. "(Ey Muhammed) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbimdir. O'ndan başka ilah yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır."⁶² Âyete göre, herhangi bir şekilde başka dayanakların varlığına inanmak tevhid ilkesine gölge düşürecek, kişiyi inançlarını sorgulamaya sevk edecektir. Tevhid evrenle ilgili her hususta tek Allah inancına sahip olmayı gerektiren bir esas olduğu kadar, davranışları da bu inanca uygun bir şekilde düzenleyen ilkedir.⁶³ Tevhid, sebeplerin de sebebine teslim olmak; sebepleri amaç, asıl dayanak olarak görmemektir. Allah Teâlâ kullarından tek ilah olarak kendisine inanılmasını ve bu inancın pratiğe yansımaları olan tevekkülü istemektedir.⁶⁴ Ayrıca Allah kendisi dışındaki varlıklara güvenip dayanmayı ve onlardan yardım istemeyi de yasaklamaktadır. İbadet konusu ele alındığında O'ndan başkasına ibadetin faydasız olduğu, dua ile bir şey arzu edilirse karşılıklarının verilemeyeceği, dayanıp güvenme bakımından Allah'tan başka hiçbir merciin yardım edemeyeceği sık sık dile getirilmiştir.⁶⁵

Görülüyor ki, imana dayalı düşünce tarzının temeli tevhid gerçeğidir. Bu düşünce sisteminin gereği ise yalnızca Allah'a güvenip dayanmaktır. Kişinin elinden gelen gayreti göstermesi, tevekkülü oluşturan aslî unsurlardan biridir. Ancak kendi çabası, kişiyi Allah'tan müstağni kalmaya sevk ederse bu, tevhid inancına zarar verir. Tevekkül, müminin inanç atmosferini her zaman canlı tutar. Müslüman bu yüksek moral ve ümitle bıkmadan, usanmadan, yorulmadan çalışır. Daha büyük başarıların zeminini ve imkânını hazırlar. Fert ve toplum hayatında meydana gelecek olayların ruhi karışıklıklara yol açmasını önleyerek gönüllere huzur ve güven bahşeder.

Ayrıca imanın tanımıyla da birebir örtüşen tevekkül, emin olunan varlığa güvenip dayanmak demektir. İman "emniyet" kökünden türemiş "emniyette olmak, (korkudan) emin olmak" demektir.⁶⁶ Sabır ve tevekkül kavramlarının da taşıdığı güven dolayısıyla iman ile aralarında müsbet bir ilişki vardır. Sabır imanın kuvvetliliğinin göstergesidir. "Şimdi sen sabret. Çünkü Allah'ın vaadi mutlaka haklıdır. Sakın imanını sağlam olmayanlar seni hafifliğe sevk etmesinler."⁶⁷ Ayrıca insan, "Mü'minler, yalnız Allah'a güvensinler."⁶⁸, "Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdırlar."⁶⁹ âyetlerinde görüldüğü gibi, inanıp güvendiği ve kendisini emniyette hissettiği varlığa tevekkül eder.⁷⁰ Âyetlerdeki ifadelerden, tevekkül fiilinin Allah'a olan imanun bir neticesi olduğunu, her zaman ve mekânda insanın

⁶² Ra'd, 13/30.

⁶³ Tokpınar, *Hangi Doğru Tevekkül*, s. 32.

⁶⁴ Rabiye Solmaz, *Din Eğitimi Açısından Kur'an ve Sünnette Tevekkül Kavramı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 26.

⁶⁵ Fâtiha, 1/5; Şûrâ, 42/26; En'am, 6/40, 41; Ahkâf, 46/28.

⁶⁶ İsfehâni, *Müfredât*, s. 90.

⁶⁷ Rûm, 30/60.

⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/122.

⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/160. Ayrıca bkz. Mâide, 5/11, 23, Enfâl, 8/2, İbrahim, 14/11, Yûnus, 10/84, Nahl, 16/99, Şûrâ, 42/36, Mücadele, 58/10, Mülk, 67/29.

⁷⁰ Solmaz, *Kur'an ve Sünnette Tevekkül Kavramı*, s. 26.

dayanıp güveneceği, kendisinden yardım bekleyeceği tek varlığın ise Allah Teâlâ olduğu sonucu çıkmaktadır.

b. Kader İle Olan Bağlantıları

Sabır ve tevekkül kavramları ile kader arasında olumsuz bir ilişki bulunmamasına karşın zaman zaman birbirlerine zıt anlamlar barındırdığı düşünülmektedir. Tevekkülü ve sabrı tembellik ve acizlik olarak görmek kadar kaderi de çalışma, gayret ve sebeplere sarılmaya aykırı olarak görmek büyük hatadır. Kader, Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesidir.⁷¹ Ancak kader konusunda mezhepler arası farklılaşmaya sebep olan kısım, Allah'ın ezeli ilmiyle bildiği şeylerin insanları zorunlu kılıp kılmadığı fikridir. İnsan Allah tarafından belirlenen bir hayatı mı yoksa kendisinin fiilleriyle belirlediği bir hayatı mı yaşar? Sorumlu tutulan ve eylemlerinden sorumlu olan insanın, kendi kaderi konusunda fiilleriyle söz sahibi olmalıdır. İnsana sorumluluk yüklenmiş olması, tevekkül ve sabır konusunda öncelikle kişinin kendi gayretinin önemli olduğunu ve bu kavramları doğru anlamının bu gayretin oluşmasında etkili olduğunu düşündürmektedir. Bu kanaat insanın, hayatı için önlem alan, gayret sahibi, mesuliyet ve sorumluluk bilinci ile hareket eden birey olmasını gerektirir.

Tevekkül, Müslümanların kadere imanlarının bir sonucudur. Tevekkül eden kimse, organlarıyla yaptığı meşru faaliyetten sonra, işin sonucunu Allah'a havale etmede tam bir teslimiyet içerisinde bulunur. Bir mümin tevekkül anlayışıyla, ne kendi kişisel eylemlerini cebir içerisinde mütalaa etmeli ne de Allah'ı devre dışı bırakarak eylemlerini mutlaklaştırmalıdır.⁷²

Ebu Hizâme'den rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek; *"Yaptırdığımız okunmaların, tedavide kullandığımız ilaçların ve tuttuğumuz perhizlerin Allah'ın kaderinden herhangi bir şeyi önleyeceği görüşünde misiniz?"* diye sordu. Peygamberimiz: *"Onlar da Allah'ın kaderindedir!"* buyurdu.⁷³ Bu konuyu açıklayan en güzel örneklerden birisi, Hz. Ömer'in Şam ordusunu veba salgını olan bölgeye yaptığı istişareler sonucunda sakıncalı bulup sokmaması ve bu durumu kader inancına ters bularak itiraz edenlere karşı, yaptığıın kader inancına ters düşmediğini *"Evet Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine sığınıyorum."* diyerek ortaya koymasındır.⁷⁴ Bir başka hadiste Peygamberimiz, *"Ey Allah'ın kulları, tedavi olunuz. Allah, yaşlılık dışında şifasını vermediği hiçbir hastalık vermemiştir."*⁷⁵ buyurarak tedavinin tevekküle aykırı olmadığını açıkça ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi doğru bir kader inancı çalışmaya, önlemler almaya, azimli olmaya karşı değildir. Aksine İslam, güçlü bir şekilde kişinin bekasını sağlamak için bunları teşvik etmiş, emretmiştir. Bundan dolayı tevekkül ve sabırla davranan kulun Kur'anî hitaba ve kader inancına aykırı iş yaptığını söylemek imkânsızdır.

⁷¹ Topaloğlu ve Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 174.

⁷² Ramazan Altıntaş, "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri", *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2000, c. III, sayı: 7, s. 116.

⁷³ Tirmizî, Kader, 12.

⁷⁴ Buhârî, Tıp, 29; Müslim, Selam, 32.

⁷⁵ Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, (II), (thk.: Muhammed Fuâd Abdulbâki), Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, y.y., tsz., Tıp, 1; Tirmizî, Tıp, 2.

Bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu ülkelere seyahatler yapmak, kışın dondurucu soğuşuna karşı koruyucu tedbirler almamak, hırsızdan korunmak için kapıyı kilitlememek gibi durumları tevekkül olarak adlandırmak ya da olumsuz sonuçlarla karşılaşınca suçu kadere yüklemek, Allah'a zulüm isnadından başka bir şey değildir. Hâlbuki zulmün öznesi insanın kendisidir, kendi eylemleridir.

c. Ecel İle Olan Bağlantıları

Ecel konusu İslam kelimelerinde mektepleri arasında, daha çok maktulün eceli konusu bağlamında tartışılmıştır. Bir şeyin süresi anlamına gelen "ecel", ölüm vaktinin gelmesi, borç vadesinin dolması için de kullanılmaktadır.⁷⁶ Ecel kelimesi ölüm konusunda sürenin dolmasını ifade eder.⁷⁷ Sözlük anlamından hareketle ecel kelimesinin insanın yaşama süresi ve bu sürenin sonu (ölüm vakti) anlamına geldiği hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Tartışmanın özünü, Allah'ın, insan cinsi için bir ecel mi, yoksa her bir insan için ayrı ayrı eceller mi tayin ettiği sorusuna verilecek cevap oluşturmaktadır. Çünkü her bir insan için belirlenen bir ecel varsa, bu durumda sağlıklı ve uzun bir yaşam için tedavinin de bir anlamı kalmayacaktır.⁷⁸ Kur'an ayetlerine bakıldığında daha çok dünya hayatı için "belirlenmiş yaşam süresi ve bu sürenin sonu yani ölüm vakti şeklinde" kullanıldığı görülmektedir. "Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel (kıyamet günü) vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."⁷⁹

Dengeli beslenme ve sağlıklı yaşam önemli bir oranda yaşam süresini etkilemektedir. Zaten Allah da ezeli ilmiyle bizim irademizi hangi yönde kullanacağımızı bildiği için ecelimizi de ona göre takdir etmiştir. Bizi ilgilendiren kısım tedbir ve bazı şartlara riayet etmek, böylece takdirin iyi yönde vukuunu sağlamaya çalışmaktır. Maalesef tasavvufi ahlakla ilgili kültürel mirasımızda zaman zaman tedavinin aleyhine hükümlerin yer alması, zamanla dinin emirleri gibi algılanmaya yol açmıştır. Dini ilimleri ihtiva eden bazı tasavvufi eserlerde tevekkülün tedavi edilmemesi olarak ima edilmesi tedaviyi Allah'ın Şafi ismine gölge düşürecek bir boyutta ele alınarak sebeplere tevessül doğrudan olmasa bile dolaylı olarak, okuyucunun zihninde şirkle özdeşleştirilecek izlenimlerin doğmasına açık tutumlar sergilenmiştir.⁸⁰ Örneğin Sehl'in, "Kişinin amelden zayıflasa bile tedaviyi terk etmesi, amel için tedavi edilmesinden daha makbuldür." dediği nakledilmiştir.⁸¹

İnsan ömrünü etkileyen faktörlere baktığımızda, ekonomik refahın, sağlıklı beslenmenin, sağlık şartlarına riayet etmenin, çevresel şartların, coğrafyanın insan ömrünün uzunluk ve kısalığında belli oranlarda belirleyici olduğunu görürüz. Ecel kişinin sağlığını koruması yönündeki çabalarına bağlıdır denilebilir. Yeter ki kişi bu konudaki doğru ve yanlışları iyi anlamış, sabır ve sebatla Allah'ın bu konuda

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XI, s. 11, 12.

⁷⁷ İsfehâni, *Müfredât*, c. I, s. 16.

⁷⁸ Berat Sarıkaya, *Genlere Müdahale İlahi Kader İlişkisi ve Doğurduğu Teolojik Problemler*, Pınar Yayınları, İstanbul 2014, s. 148.

⁷⁹ En'am, 6/2. Ayrıca bkz. Münâfikûn, 63/11, A'raf, 7/34.

⁸⁰ Altıntaş, "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı", s. 132.

⁸¹ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 521.

ona yardımcı olacağı inancını unutmadan uygulamış olsun. Eğer hastalıklar karşısında tedbir almamak tevekkülün şartı olsaydı, hiç Hz. Peygamber tedavi olmayı emreder miydi? Ya da sadaka ve sıla-i rahimin ömrü uzatıp, rızkı artıracağını zikreder miydi?

d. Dua İle Olan Bağlantıları

Sözlükte “çağırarak, seslenmek”⁸² anlamına gelen dua, Allah’tan istemek ve yardım talep etmektir. Dua bir nevi, Allah’ı olay ve olgulara müdahale ettirme girişimidir. Diğer bir açıdan dua, insanı, Allah’a ulaştırarak bir vasıta olup kalbin Allah ile iletişim kurmasıdır.⁸³

“Kullarım sana, beni sorduğu vakit de ki, ben herhalde yakırım. Dua edenin duasını bana dua ettiği anda iştir, ona karşılık veririm.”⁸⁴ Ancak Kur’an’a göre Allah’ın duaları kabul etme vaadi, O’nun her istenileni yapması anlamına gelmez. Kur’an’da örnekleri açıkça verildiği gibi, insanların duaları, istek ve talepleri Allah’ın yasasına (sünnetullah) aykırı bir durum arz ediyorsa, kabul olunmayacaktır. Bu konuda talep sahibinin kimliği hiç de önemli değildir. Nitekim Hz. Nuh oğlunun tufandan kurtulması için dua etmiştir.⁸⁵ Fakat gemiye binmeyenlerin tamamı için aynı hüküm geçerli olmuştur. İslam’ın bu konudaki yaklaşımı, duanın kabulünü hazırlayan meşru şartları hazırladıktan sonra dua etmek ve Allah’a gönülden tevekkül edip bağlanmaktır. Dua insan psikolojisi bakımından güçlü bir dayanak olmakla birlikte kaderin değişmesi noktasında da etkisi göz ardı edilemez bir ibadettir. Sabırla ve ısrarla meşru doğrultuda dua edilmeli, bu konuda istenilen şey için gerekli olan vazifeler yerine getirilmelidir. Aksi takdirde dua da pasif ve içi boş bırakılmış, lafzi-bedeni hareketten ibaret bir kavram olmaktan öteye gidemeyecektir.

Kur’an’da hayatın kazanılmasının çalışmaya bağlandığı vurgulanmaktadır.⁸⁶ Buna rağmen kanaat ahlakında çalışmak gereksizmiş gibi algılanmaktadır. Aza kanaat bireysel anlamda değerlendirilmesi bakımından uygun gibi görülse de toplumun ve diğer ihtiyaç sahiplerinin hayrı için çok çalışmak daha elzemdir. Kullanışı aksatmamak dünya ve elde edilecek malın geçiciliği unutulmamak şartı ile malın varlığı yokluğundan daha hayırlıdır. Güçlü ve kendine yeten birey ve toplum İslam’ın azmettirdiği bir bilinç seviyesidir. Bu her alanda çalışmayı ilerlemeyi hedefleyen insan için gereklidir. Sadece mal için çalışılmaz. Ekonomik, kültürel, bilimsel her alanda; kişi araştırma, öğrenme, üretme bakımından ihtiyaçlı durumdadır. İhtiyacı karşılamak ise en asli görevlerdendir. Bir çiftçi zamanında tarlasını sürüp ekime hazırlayacak, tohumu atacak ve gerekirse sulayacak, zararlı bitkilerden arındırmak maksadıyla ilaçlayacak, gerekirse ürünün verim düzeyini artırmak için gübreleyecek, ondan sonra iyi ürün vermesi için Allah’a güvenip dayanacak ve sonucu sadece Ona bırakacaktır. Bunların hiçbirini yapmadan ‘kader ne ise o olur’ demek tembellik ve

⁸² İsfahânî, *Müfredât*, s. 315.

⁸³ Altıntaş, “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı”, s. 128.

⁸⁴ Bakara, 2/186.

⁸⁵ Hûd, 11/45-47.

⁸⁶ Necm, 53/39.

atalet olup, İslam'ın tevekkül anlayışıyla bağdaşmaz. "Onlar ancak ağzına gelsin diye suya doğru iki avucunu açan kimse gibidir. Hâlbuki (suyu ağzına götürmedikçe) su onun ağzına girecek değildir."⁸⁷ Esbaba tevessül etmemiz hiçbir zaman Allah'a tevekkül ve itimat etmeye aykırı değildir.⁸⁸ İslam asla başkalarının sırtından geçinmeyi, muhtaç ve zelil olmayı tasvip etmez. Nitekim Gazâlî bu duruma şöyle dikkat çeker: "Tevekkülün, beden ile kesbi, kalp ile tedbiri terk edip bir paçavra gibi yere atılmak ve bir et parçası gibi tablaya konmak anlamında olduğu sanılır ki, bu cehalet görüşüdür ve dinimizde haramdır. Tevekkül eden kulun hareketi şu dört şeyden hali değildir: Faydalı şeyi celp etmek, onu korumak, zararlı şeyi gelmeden önlemek veya geldikten sonra onu yok etmeye çalışmaktır."⁸⁹

4. Kavramlardaki Anlam Değişimleri, Sebep ve Sonuçları

Her şey değişir; insan, toplum, ahlaki değerler, hayat tarzı, beklentiler ve ihtiyaçlar. Bunlara bağlı olarak kavramsal değişimler de gerçekleşir. Bu değişimler olumlu sonuçlar verebildiği gibi bazen de olumsuz sonuçlar verebilmektedir. Teknolojik gelişmeler ve modern yaşam, ihtiyacı karşılaması bakımından olumlu ise de sonuçları bakımından çoğu olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. En büyük etkisi ahlak ve dile olan olumsuz etkileridir. Dile olan etkisini ise kelimelerin anlam alanlarını farklılaştırma ve aslından uzaklaştırma olarak görmekteyiz.

Dilin maruz kaldığı değişiklikler, sosyal değişimler, bireyselleşme, düşüncede yaşanan değişimler, dinin kişiler üzerindeki etkilerinin değişmesi kavram değişimlerinin de sebepleri olarak sayılabilir. Sabır ve tevekkül kavramlarının ise yanlış kader algısının yanında daha çok tasavvufi yaşayışın yanlış anlaşılması yüzünden gerçek anlamını yitirdiği iddia edilebilir. Tasavvuf âlimlerinin bu kavramları izah ederken yaptıkları açıklamalar itikadî bakımdan problem taşımasa da pratiğe dökülünce doğru zeminden sapılmıştır.⁹⁰ Yani imanun kemali olarak görülen tevekkül ameli terk olarak algılanmıştır.

Kaynaklarda bu anlayışın oluşmasına zemin hazırlayan birçok örnek bulmak mümkündür. Örneğin, İshak Meğâzîlî adıyla bilinen bir şeyhin, ip eğirme işiyle meşgul olan Bısr b. Hâris'e şöyle bir mektup yazdığı nakledilir: "Duyduğuma göre ip eğirme işi sayesinde maişet derdinden müstağni olmuşsun. Allah göz ve kulağını alıverecek olsa kime sığınacağını sanıyorsun?"⁹¹ Görüldüğü gibi geçim için bir işle meşgul olmak, tevekküle aykırı görülmektedir. Diğer bir örnek ise Horasanlı Ebû Hamza'nın başından geçen bir olaydır. Onun bir yolculuk esnasında düştüğü bir kuyuda, tevekküle aykırı olduğu gerekçesiyle yardım için bağırmadığı, hatta oradan geçmekte olan iki kişinin kuyunun başına gelmesi anında bile onlardan yardım talebinde bulunmadığı ve nihayetinde yırtıcı bir

⁸⁷ Ra'd, 13/14.

⁸⁸ Altıntaş, "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı", s. 126.

⁸⁹ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 484.

⁹⁰ Tokpınar, *Hangi Doğru Tevekkül*, s. 52.

⁹¹ Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Luma'*, (trc.: H. Kâmil Yılmaz), Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s. 200.

hayvanın yardımıyla kurtulduğu anlatılır.⁹² Dolayısıyla verilen mesaj, sıkıntılı bir durumda kişinin imkânı olsa bile çaba göstermesinin tevekküle aykırı olduğudur.

Konuyla ilgili bir başka örnek ise Sehl b. Abdullah'tan nakledilen ve tevekkül edecek kişinin bir ölü gibi olmasını telkin eden şu ifadelerdir; "Tevekkülde ilk makam, Aziz ve Celil olan Allah'ın huzurunda, hareket ve tedbire sahip olmayan cenazeyi istediği gibi döndüren gassâlin (yıkayıcı) önündeki ölü gibi olmandır." Allah'ın huzurunda, gassâlin önündeki cenaze gibi iradesiz ol.⁹³ Gazâlî, bu halin muhal olmadığına, ancak bu halde devamın çok uzak bir ihtimal olduğuna dikkat çeker.⁹⁴

Sehl'e tevekkül hakkında sorduklarında o, "Tedbiri terk etmektir." şeklinde cevap vermiştir.⁹⁵ Yine onun, ilaç kullanmayla alakalı olarak, "Tedaviye başvurmak, Allah'ın zayıf kalplilere bir genişlik ve müsaadesidir. Fakat bu yola girmeyen Allah katında daha makbuldür. Zira tedavi için bir soğuk su içse, bundan da sorulacaktır. Ama içmese sorumlu değildir." dediği nakledilir.⁹⁶ Gazâlî buna karşı çıkar ve "Aslında tedavi zayıf görüşlülere mahsustur. Kuvvetli olanların derecesi tedaviyi terk ile tevekkül etmektir." iddiasında olanlara şöyle cevap verir: "O halde akrep ve yılan gibi hayvanların da sokup ısırıkları zaman, onlara müdahale etmemek gerekir. Acıkan adamın yememesi, susayanın da su içmemesi gerekir.⁹⁷ İbn Kayyım da şu ifadelerle bu anlayışa karşı çıkar: "Kadere dayanıp da hareketi ve çare aramayı terk etmek yoktur. Çünkü bu aczdır. Allah Teâlâ acziyeti kınamaktadır. Kul ancak mağlup olup, çaresiz ve mecalsiz kaldığında kadere teslim olmuş ve ölü yıkayıcısının elinde dilediği gibi evirip çevirdiği bir ölü durumuna gelmiş olur."⁹⁸

İbn Sâlim, kendisine sorulan "Kesp ile mi kulluk edelim yoksa tevekkül ile mi?" sorusuna şöyle cevap vermiştir: "Tevekkül Allah resulünün hâli, kesp ise onun sünnetidir. O, zaafını bildiklerine kesbi sünnet kılmıştır ki, kendisinin hâli olan tevekkülden düştüklerinde, bari sünneti olan maişet talebi için çalışmadan (kesp) da düşmesinler. Eğer kesp olmasaydı, böyle zaafı olanlar helake duçar olurlardı."⁹⁹ demek suretiyle insan için çalışmanın esas olup aynı zamanda Hz. Peygamberin sünneti olduğuna dikkat çekmiştir.

Tarihsel açıdan bakıldığında Emeviler döneminde yönetimin siyasi baskısından dolayı insanların zühde sığınmaları, zamanla yazgıcı bir kader ve tevekkül anlayışını benimsemelerine yol açmıştır. Buna paralel olarak cebri kader anlayışı, giderek tevekkül anlayışını olumsuz yönde etkileyerek; çalışmak yerine miskinlik, hareket yerine atalet, dini bir yaşam tarzı ve telakki biçimi olup çıkmıştır denilebilir. Tabiatı, cebriyeci karakteri benimsemeye çok elverişli ve yatkın olan hatta örtüşen kimi sufi şahsiyetlerin de bu konuda sorumlulukları olduğu ise tarihi

⁹² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 312; Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 494.

⁹³ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 478; Gazâlî, *Kimyâ*, s. 739; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 303.

⁹⁴ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 478.

⁹⁵ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 487.

⁹⁶ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 521.

⁹⁷ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 525.

⁹⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn beyne menâzili İyyâke na'bûdu ve İyyâke nestaîn*, (I-II), (thk.: Muhammed Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî), Dâru'l-Kütübi'l-Bağdâdî, Beyrut 1996, c. I, s. 218.

⁹⁹ Tûsî, *Luma'*, s. 201.

bir gerçektir.¹⁰⁰ Sufilerce sebeplere sarılmanın kötülüğünden sakınılmak istenirken başka bir hataya düşülmüştür. Hâlbuki sebeplerin kalpten çıkarılması gerekir, organlardan değil, kişinin gayretlerini hiçe saymak dinin özüne muhalefet etmek demektir. Her ne kadar tevekkül, sadece organların değil, kalbin ameli ise de, bu tarihi süreç içerisinde tevekkül, sadece organların ameli şeklinde görüle gelmiştir.¹⁰¹ Bu kanaatten dolayı da sebeplerin terk edilmesi telkin edilmiştir.

Sabır; acıya, zorluğa, haksızlığa ve başa gelen üzücü olaylara dayanma gücüdür. Bir felakete veya belaya uğrayanın telaş ve feryat etmeden sıkıntıya sonuna kadar tahammül göstermesidir. Bu tip bir sabır tüm dinlerin ortak isteğidir. Hatta inançsız kişilerde de sabır görülür. İmanda sabır başka karakterde sabır başkadır. Sabırsız bilinen bir kişi imanın içinde zikredilen sabra tamamen sahip olabilir.¹⁰² İlahî bir emir olması, dünya ve ahiret karşılığının verileceği müjdesi ise sadece ilahi din mensuplarına has bir özelliktir. İman sahibi, Allah'a sığınıp tevekkül ederek her türlü ıstıraplara isyan etmeden katlanır, "*Rabbinin hüküm vermesi için sabret...*"¹⁰³ aynı zamanda harama ve günaha sürükleyecek nitelikteki nefsin, arzu ve isteklerine karşı koyarak direnir.

Ne var ki zamanla gerçek anlamını yitiren ve anlam değişikliğine uğrayan sabır kavramı, Müslümanın anlayışında da değişiklik yaparak onu zulme seyirci yapmış, haksızlıklara karşı rıza göstererek boyun eğdirmiş, her türlü kötülüğe ve fitneye karşı sessiz hale getirmiş, izzet ve şerefının ayaklar altında çiğnenmesine tepki gösteremez hale düşürmüştür. Bu durumu fark eden Akseki, "Bizde sabretmek deyince, çok defa meskenete ve zillete yakın bir şey anlaşılır. Sabretmeyi mahkûmiyete, meskenete, hakarete, haklı haksız üzerimize yükletilen insani şerefimizi lekeleyecek olan tecavüzlerin hepsine katlanmak ve bunlara ses çıkarmamak sananlar ve böyle şeylere katlanmakla ileride mükâfat göreceğini ümit edenler çoktur. Hâlbuki bunlar sabretmek değil, zillete katlanmaktır ve en mezmum bir şeydir."¹⁰⁴ diyerek sabır konusunda yanlış tutum ve davranışlara dikkat çekmiştir.

Sabır kavramının da tevekkül gibi yanlış anlaşılmasına zemin oluşturacak örneklere yine kaynaklarımızda rastlamaktayız. Örneğin Serrâc Tûsî, İbrahim Havvâs'ın "Halkın çoğunluğu sabır yükünü taşımaktan kaçtı ve rızık talebi için esbaba sığındı. Esbaba güvenerek sanki sebepler onların rabları oldu." ifadeleriyle sebeplere bağlanmayı sabra aykırı gördüğünü nakletmektedir.¹⁰⁵ Kırbaçlanarak hapse götürülen birinin, kırbaçlanırken birisinin kendisini gözetlediğini görünce bağırması,¹⁰⁶ Ser'i Sâkâtî'nin, sabır konusunu anlatırken, ayağında dolaşan akrebi uzaklaştırmaması, sabra verilen örneklerdendir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Altıntaş, "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı", s. 119.

¹⁰¹ Altıntaş, "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı", s. 121.

¹⁰² Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, s.104.

¹⁰³ Kalem, 68/48.

¹⁰⁴ A. Hamdi Akseki, *İslam Dini - İtikad, İbadet ve Ahlak*, DİB Yayınları No: 31/16, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1969, s. 255.

¹⁰⁵ Tûsî, *Luma'*, s. 48.

¹⁰⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 327.

¹⁰⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 329.

Ancak Gazâlî, şu ifadelerle bu tür bir sabır anlayışına karşı çıkar: “İnsan, sabırla yok etmeye muktedir olmadığı belaya sabırla memur değildir. Susamış olan insan, su varken susuzluğa sabretmesi ile emrolunmaz. Sabır, kişinin izalesine muktedir olmadığı durumlarda aranır.¹⁰⁸ Yine o, yasak olan şeylere sabrın farz, tehlikeli eziyetlere sabrın ise haram olduğunu söyler. Kendine veya aile efradından birine gelecek zarara karşı sabır, yasak ve tehlikelidir. Zillet ve meskenete sabır yoktur.¹⁰⁹

Özellikle dini yaşama konusunda aşırı davrananların, tevekkülü “sınırsız teslimiyet” olarak algılaması yanlış bir tevekkül uygulaması doğurmuş, insanların bir kısmı gerçek tevekkülün, her işi olurluna bırakıp ihtiyarı ile bir şey yapmamak, para kazanmak için uğraşmamak, tasarruf yapmamak, yırtıcı hayvanlardan sakınmamak, hasta olunca ilaç kullanmamak, dini, şeriatî öğrenmemek ve din düşmanlarından sakınmamak olduğunu zannetmişlerdir. “Tevekkülü böyle düşünmek yanlıştır. Şeriate uygun değildir.” diyen Gazâlî’ye göre, “Allah’ın âdet-i ilâhiyesi olan sebepler tecrübeyle bilinir. Örneğin acıkınca yememek, hasta olunca ilaç kullanmamak, evlenmeden çocuk sahibi olmayı istemek gibi. Böyle sebeplere yapışmamak tevekkül değil, delilik olur.”¹¹⁰ Oysa Müslüman’dan istenen tevekkül, küfre, zulme ve haksızlığa karşı verdiği mücadelede, her türlü zorluğa karşı direnmek, başına gelecek her türlü belaya karşı yılmadan, usanmadan elinden geleni yapmak, üzerine düşeni yaptıktan sonra Allah’a dayanmaktır.

Kur’an’da peygamberlere dair anlatılan sabır örnekleri, ayrıca tasavvufi eserlerde yer verilen velilerin hayatları ile ilgili menkıbeler, zaman zaman her iki kavramın da sadece onlara tahsis edildiği sonucunun çıkarılmasına neden olmuştur. Daha vahim bir anlayış ise sabrın sadece fakirin açlığa karşı, savaşta olan ülkelerin başına gelenlere karşı, zulüm görenin zalimine karşı sabır göstermesi şeklinde algılanmış, bilinçsiz bir kabullenme gerekliliği vurgulanmıştır. Sabrın anlam dâhilindeki nimet ve ibadete devamda sabır, ya da yasaklanan şeylere yaklaşmama konusundaki sabır yönü göz ardı edilmiş anlam daralmasına maruz bırakılmıştır. Kur’anî bir kavramın Kur’an’dan uzaklaşarak yaşanmaya çalışılması düşünülemez. Kur’an’dan ne kadar uzaklaşırsa kişinin kulluk vazifelerini anlaması ve yaşaması o kadar zorlaşacaktır.

Müslüman kültüründe insan davranışlarının önceden belirlenmişliği fikri/akidesi, tevekkül meselesini de gerçek anlamından koparıncaya kadar gitmiştir. Müslüman zihniyetin, kader ve tevekkülü yanlış telakki etmesi yüzünden, sosyal hayatın her alanında bir uyuşukluğa düşülmüş ve bu durum gitgide ahlaki alanda bir bozulmuşluğa da beraberinde getirmiştir.¹¹¹

İnsan fitratı gereği tembelliğe meyillidir. Sorumluluk, çalışma, gayret, zorluklar nefse ağır gelen durumları ifade eder. Her fırsatta insan, rahat yaşamasını sağlayan şeyleri arzular, haz verici şeylere yönelir. Hatta üretilen çoğu bilimsel icat insanın daha az enerji ve düşünce sarf etmesine yardımcı olmaya yöneliktir. Üretmek için üzerinde kafa yorulan projeler bile daha az çalışmak

¹⁰⁸ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 253.

¹⁰⁹ Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 129, 130.

¹¹⁰ Gazâlî, *Kimyâ*, s. 740.

¹¹¹ Altıntaş, “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı”, s. 114.

içindir. Zamanın değişmesi düşünceyi değiştirdiği gibi kavramları da değiştirmiştir. Çok geniş bir anlam alanına sahip olan kavramlar, sınırlı anlam ihtiva eden basit kavramlar haline getirilmişlerdir. İtikadî anlamlar taşıyıp inancımıza yön veren kavramlar da gerçek anlamlarından uzaklaştırılma akibetine maruz kalmışlardır. Acizliği kabullenme olarak kabul edilen sabır, zor ve sadece peygamberlere has bir nitelik olarak algılanmaya başlanmış, tembelliğe kamufle edilen tevekkül, sebeplere başvurmadan yaşamayı ve ataleti ifade etmeye başlamıştır.

Tevekkül konusunda tedbiri bırakmak ve esbaba tevessül etmemek doğrudan fert ve toplumları bir hırka ve bir lokma zihniyetine yönlendirmekle eşdeğerdedir. Böyle bir zihniyet sadece beyni düşünmekten alıkoyarak fikri tembelliğe sürüklemekle kalmaz, organları da tembelliğe sürükleyerek tembelliği bir hayat modeli olarak sunmaya kadar götürebilir. Hatta iman ile bağlantısı noktasıyla ebedi azabın sebebi olan şirke düşürebilir. Tevekkül inancı, manevi bir kuvvetin yoludur. İnsanda huzur, emniyet, güven ve cesareti artırır. İş hayatında çalışmayı ve başarılı olmayı önemli oranda müspet yönde etkiler. Tüketen bir insan modelinden daha çok üreten bir insan modeli ortaya çıkarır. Müslümanlar için bir zaaf değil, bir güçtür. Dolayısıyla gerçek anlamda bir atalet olmayıp, bir aksiyon ve harekettir.¹¹²

Sabrın elden bırakılması tevekkül, rıza ve çalışma gibi birçok kavramın yaşanılması için gerekli gücün yok edilmesi demektir ki acizliği ve muhtaç olmayı beraberinde getirir. Sonuç olarak her iki kavram da Kur'an'ın ortaya koyduğu aslı anlamlarıyla, inananın hayatının her anında ihtiyaç duyduğu vazgeçilmez kavramlardır. Zira insanın, her zaman zorluk ve sıkıntılarla baş başa ve çaresiz kalması mümkündür. İşte böyle durumlarda insan için sabır, Allah'tan bir çıkış kapısı açmasını beklemek,¹¹³ tevekkül ise, hayatı bir güne indirip yarın endişesinden kurtulmaktır.¹¹⁴

Sonuç

İslam dini sabrı da tevekkülü de insan hayatının bütünü için ele almıştır. Müminin hayatında vazgeçilmez Kur'anî kavramlardan olan sabır ve tevekkül, hayatın bütün alanlarına yansımalıdır. Her iki kavramdan da, kişinin kendisine gelecek bela ve musibetler karşısında çaresiz ve tedbirsiz bekleme, zulüm ve zillete sessiz kalma, alınması gereken tedbirleri almama, haksızlıkla mücadele etmeme sonucu çıkarılıyorsa, Kur'an'ın bu kavramlara yüklediği anlama aykırı bir yaklaşım olur. Bunun en açık örneğini peygamberlerin hayatlarında yaşadıkları olaylara bakarak görebiliriz. Hz. Yakup oğlunun ölüm haberiyle sınanmış, Hz. Eyup acılı hastalığının son sınırına kadar gelmesi, malı ve sevdiklerinin onu terk etmesiyle sınanmış, Hz. İbrahim yıllardır özlemle beklediği evladına kavuşunca onu kendi elleriyle kurban etmekle sınanmış, Hacer validemiz hiçbir kadının dayanamayacağı bir yoklukla çöl ortasında terkedilmekle sınanmış, peygamber

¹¹² Altıntaş, "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışı", s. 135.

¹¹³ Ebubekir Muhammed b. İshak Buhârî Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), (haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 143.

¹¹⁴ Tûsî, *Luma'*, s. 50.

efendimiz Hz. Muhammed, Mekke’de müşriklerin baskı ve zulümlerine karşı mücadele ile sınanmış, fakat hiçbirisi rablerinden gelecek yardım konusunda tereddüt etmeyerek güzel bir sabır ve tevekkülle Allah’a sığınmışlardır. İmanlarında hiçbir kuşku ve zayıflık bulunmayan peygamberler ve onların verdikleri mücadele örnekleri Kur’an’da sıkça zikredilmiştir. Zikredilen bu örneklerde onlar, imanın kalbi boyutla sınırlı olmadığını, imanın fiili boyuttaki tezahürlerinin de nasıl olması gerektiğini en güzel şekilde göstermişlerdir. Asla seçilmiş olmanın, cennetle müjdelenenin gevşekliği ve kibrini yaşamamışlardır. İşin en ağırını kendileri yüklenmiş, geçimleri için çalışmış, insanları ahirete hazırlamak için birçok sıkıntılara katlanmış ve asla şikâyetçi olmamışlardır. Onlar rablerini en iyi şekilde tanımış ve en doğru inancı ortaya koymuşlardır.

Çalışmamızdan ortaya çıkan bir başka husus ise, sabır ve tevekkül kavramlarının iman ve tevhid ile çok yakın bir ilişkisinin olduğudur. Her iki kavramın da kalbe ait fiillerden olduğu ve bunun sonucu olarak bir hâl olduğunu ifade etmiştik. Bu hâle ulaşmada kişinin Allah tasavvuru ve inancının çok önemli olduğu görülmektedir. İnanç, insanın yaşayışına tesir etmekte, sabır ve tevekkülün de bir yaşayış olarak o kişide tezahür etmesini sağlamaktadır. Muhatabın İslam’ı ve Rabbini tanması ve sorumluluğu doğru şekilde hayatına aktarabilmesi için Kur’an’da geçen temel kavramların ne anlamda ve ne maksatla kullanıldığının bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde orijinal mesaj sapmalar göstermekte ve muhatabından istediği inanç ve anlayış gerçekleştirilememektedir. Unutulmamalıdır ki tevekkül ve sabır hali anlık olan bir hâl değil, devamlı olan bir inanç sürecidir.

İçinde yaşadığımız modern dünyanın pratik yaşamımıza birçok olumlu katkısı olmakla birlikte, özellikle genç nesil için çoğu olumsuz sonuçlar da ortaya çıkardığına şahit olmaktadır. Gençliğin içine düştüğü bunalım, buhran, doyumsuzluk, tahammülsüzlük, beğenmeme ve asilik onları yanlış yollara sürüklemekte, alkol, uyuşturucu, hap gibi nesnelere esiri yapmaktadır. Gençlerin içinde bulunduğu bu durum zaman zaman onları intihara kadar sürükleyebilmektedir. Bu duruma düşen gençliğin manevi dünyasına etki edebilmenin bir yolu da, aslî anlamından koparılmamış sabır ve tevekkül anlayışının gençliğin gündemine sokulmasıdır.

Kaynakça

Akseki, A. Hamdi, *İslam Dini - İtikad, İbadet ve Ahlak*, DİB Yayınları No: 31/16, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1969.

Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013.

Altıntaş, Ramazan, “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri”, *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2000, c. III, sayı: 7, ss. 113-136.

Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1305 h.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, (I-IX), (thk.: Muhammed Zühreyy b. Nâsır), Dâr-u Tavkî’n-Necât, Beyrut 2001.

Çağrı, Mustafa, “Sabır”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXV.

....., “Tevekkül”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XLI.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmid-Dîn*, (I-IV), (trc.: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 2002.

....., *Kimyây-ı Saadet*, (trc.: A. Faruk Meyan), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.

Hamdi Yazır, Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad.: İsmail Karaçam ve diğerleri), İstanbul 2011.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (çev.: Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2013.

İbn Kayyım, el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn beyne menâzili iyyâke na'bûdu ve iyyâke nestâîn*, (I-II), (thk.: Muhammed Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî), Dâru'l-Kütübî'l-Bağdâdî, Beyrut 1996.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, (II), (thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâki), Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, y.y., tsz.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), Dâru Sâdır, Beyrut 1414 h.

İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, (thk.: Safvan Adnan ed-Dâvudî), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412 h.

Karaca, Faruk, "Dilimizde Dini İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XIV, Erzurum 1999, ss. 227-243.

Karaman, Fikret, "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 1996, sayı: I, ss. 67-92.

Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İshak Buhârî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, (*Doğuş Devrinde Tasavvuf*), (haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.

Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, (haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, (I-XVII), (thk.: Bekir Topaloğlu), Mizan Yayınları, İstanbul 2005.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, (I-V), (thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Huseyn b. Ali, *Mefâtihu'l-Gayb: et-Tefsîrû'l-Kebîr*, (I-XXXII), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1420 h.

Sarıkaya, Berat, *Genlere Müdahale İlahi Kader İlişkisi ve Doğurduğu Teolojik Problemler*, Pınar Yayınları, İstanbul 2014.

Solmaz, Rabiye, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân ve Sünnette Tevekkül Kavramı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Sühreverdî, Şihâbüddîn, *Avârifü'l-ma'ârif*, (*Tasavvufun Esasları*), (trc.: H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz), Erkam Yayınları, İstanbul 1989.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, (I-VI), (thk.: Beşşâr Avvâd Mâruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Tokpınar, Mirza, *Hangi Doğru Tevekkül-Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*, Kitabı Yayınları, İstanbul 2010.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, *el-Luma'*, (trc.: H. Kâmil Yılmaz), Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996.

Yılmaz, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2013.